

МБТ: «Манчары» культура дьиэтэ

I

**Үгэһи утумнааччы
«Бэйбэрэ» фольклор бөлөбө**

Бэлэмнээтилэр:

Борисова Лидия Михайловна,

Ефимова Александра Дмитриевна

Хандыга, 2019 с

Актуальность: Улууска хомус сайдыытын историятын үйэтитии.

Сыала: Фольклор бөлөбүн историятын сурукка киллэриин, үлэ уопутун тарбатыы.

Соруктар:

- Бөлөх 7 сыллаах үлэтин түмүү;
- Үлэ хайысхалларын чопчулааһын, чинчийии;
- Бөлөх ансаамбыллара «Бэйбэрэ» уонна «Дэгэрэн» өбүгэ үгэһин утумнааччы буолалларын көрдөрүү;

Сонуна: Лука Турнин истиилэ олоххо кириитин көрдөрүү.

Былаана:

- 1.1. Кириитэ.
- 1.2. «Үлэ Кыһыл Знамята», Саха Республикатын культуратын үтүөлээх үлэһитэ Лука Турнин Томпо улуухугар хомуһу бастакы сыанаба таһаарааччы, хомус тардыытын көбүлээччи
- 1.3. Олохтоох бастакы хомус тардааччылар
- 1.4. Улуус хомусчуттарын бастакы тэрээһиннэрэ

- 2.1. «Бэйбэрэ» бөлөх тэриллитэ
- 2.2. Үлэ хайысхалара
- 2.3. Үлэ түмүктэрэ
- 2.4. Бөлөх бөһүөлөк, улуус олоһор кыттыыта, сынныалан тэрээһиннэрэ

- 3.1. Уопуту тарбатыы, методическай үлэ

- 4.1. Түмүктээһин

КИИРИИТЭ

Бийиги улууспутугар хомус сайдыгта Саха Республикатын культууратын үтүөлээх үлэһитэ, «Үлэ Кыһыл Знамята» орден кавалера улуу хомусчут Лука Николаевич Турнин аатын кытта ыкса сибээстээх.

Лука Николаевич культпросвет куурсун бүтэрээт 1940 сыллаахха культбаза начальнигынан үлэтин саҕалаабыт. 1947 с. атын оройуонна барарынан уурайар. Ити сылларга үлэлээбитин туһунан иһитиннэри олус кэмчи. 2015с. тахсыбыт «Село Тополиное» кинигэбэ Томпо оскуолатын директора ахтытыгар (1930-1948 сс.) бу курдук суруйбут: «Наш завуч К. М. Матвеев был неплохим художником, столяром, плотником, кузнецом, музыкантом и фотографом, вел большую работу по эстетическому воспитанию детей. Ему помогал массовик сельского Дома культуры Лука Николаевич Турнин, прирожденный артист, певец и хомусист». Бу эдэр үлэһиккэ тэрилтэ салайааччытын үрдүк сыанабыла буолар. Ол аата кини хомуһа бийиги улууспутугар 40-с сыллардаахтан дьүрүһүйбүт. Кини ити Томпоҕо үлэлиир сылларыгар эбээн норуотун ырыатын, үнүүтүн үөрэппит, толорбут, сайыннарбыт улахан өнөлөөх. Ону кини баай репертуарыгар эбээнни үнкүү, таба туһунан («Икэ») ырыа, хомуска һээдьэни толоруу бааллара туһулуур.

1953-1956 сс. Кириэс-Халдыайыга Томпо оройуонун культууратын дьиэтигэр үлэлээбит сылларын кырдыаҕас олохтоохтор махтана ахталлар.

Сахасталина Гаврильевна Колесова бэлиэтиринэн 1953-1954 сылларга уус-уран самодеятельноска кытыннарарыгар Лука Турнин дьону хомуска аан бастаан үөрэппит, бэйэтэ пьесаҕа оонньообут, норуот ырыаларын толорбут. Уус-уран самодеятельность кыттыылаахтара үгүстүк дьон олорор, үлэлиир сирдэринэн сылдьан, оонньоу көрдөрөллөрө. Ол туһунан Иван Павлов «Кыһыл знамя» хаһыакка (1955с. кулун тутар 5 к.) «Агитбригадаҕа колхоз

производстватыгар, В. Мигалкин «Концерт для колхозников» («Красное знамя», 16 декабря 1955г.) ыстатыйаларыгар аабыахха сөп.

Эмиэ ити хаһыакка 1955с. ахсынныы 5 күнүнээби нүөмэригэр оройуоннаабы уус-уран самодеятельность көрүүтүгэр Лука Турнин хомуска оонньоон дьон болбумтотун тардыбытын туһунан суруллар. Онон Хаандыга бөһүөлэгэр хомус аан бастаан 1955 сыллаахха иһиллибит буолуон сөп.

Кини иннинэ биһиги улууспутугар биирдиилээн тардааччы баара буолуо да биһиги билбэппит. Арай Ынаа нэһилиэгэр Өймөкөөнтөн төрүттээх кырдыаҕас, Захарова Татьяна Михайловна - Татыйаас, сиэбигэр укта сылдьан тардара диэн иһиллэр. Оҕолоро сарсыарда уһугуннахтарына хомустуу олорор буолара үһү. Хомуна сиэнигэр кэриэс - хомуруос мал буолан көстүүлээх сиргэ харыстабыллаахтык ууруллан турар эбит.

Кириэс-Халдбайыга 50-с сыллартан хомуһу иилээччи, саҕалааччы, хомус тардытыгар үөрэтээччи Сахасталина Гаврильевна Колесова сыаналамат өгөтүнэн хомус дьүрүскэнэ убарыйбакка сайда, кэнии турар.

Саһыл нэһилиэгэр үөрэбирии ветерана Иннокентьева Ульяна Федотовна, эмиэ ити сыллартан буолуохтаах, кэнсиэрдэргэ хомустуура, оскуола оҕолорун хомус тардытыгар үөрэтэрэ.

90-с сыллартан хомус тардыта тэтимирэн барбыта. Музыка оскуолаларыгар, Пионердар дьиэлэригэр, куруһуоктар арыллыбыттара. Салайааччыларынан Вера Романовна Гоголева, Гаврил Кириллович Павлов, Лидия Михайловна Борисова үлэлээбиттэрэ. Тэрээһиннэргэ, конкурстарга кыттыы кэнээбитэ, оҕо, ыччат маассабайдык кыттар буолбута. Ити курдук Лука Турнин биһиги улууспутугар сахпыт кыыма умуллубат. Элбэх эдэр уһуйааччылар табыстылар, нэһилиэк аайы хомус тойуга дуорайар.

Улууска хомуска аналлаах бастакы тэрээһиннэр.

1988 сыллаахха Хандыгаба муус устар ыйга культура Министрствотын тэрийиитинэн зонатаабы конкурсу ытыллыбыт. Барыта 5 оройуон кыттыахтаабы кыаллыбакка биһиги уонна Орто-Халыма оройуона кыттыыны ылбыттар. Куонкуруска Кириэс-Халдыаайы (сал. Г. Павлов), Хандыга (сал. Л. Попова), Мэнэ-Алдан (сал. В. Гоголева), Кириэс-Халдыаайы пионердар дьиэлэрин хомусчуттара (сал. А. Лугинова), Орто-Халыма (сал. Е. Слепцова) күрэхтэспиттэр. Бу конкурс кыайылаахтара Дьокуускай к. Буолар. Бүтүн союзтаабы хомус музыкатын проблемаларыгар аналлаах конференцияба кыттарга ынырыллыбыттар.

Бастакы улустаабы хомус конкурсу 1996 с. «Мир певучего хомуса» диэн ааттанан Кириэс-Халдыаайыга ытыллыбыта.

2000с.с. хомуска улустаабы күөн-күрөстэр:

1.	«Дьүрүһүй хомуһум»	2014	Хандыга	Оскуола оҕолоро.
2.	«Бастын үгэһи утумнааччы»	2016	Хандыга	Оскуола оҕолоро, фольклор салайааччылара
3.	Хомуһум хомоҕой хоһооно»	2018	Хандыга	Оскуола оҕолоро, улахан дьон.

«Бэйбэрэ» фольклорнай бөлөх тэриллитэ.

2012 с. оройуоннаабы библиотека кыраайы үөрэтэр отделын иһинэн үлэлиир «Кыыс Хотун» кулууп салайааччыта библиотекарь Ефимова Александра Дмитриевна көбүлээһининэн «Бэйбэрэ» хомусчуттар ансаамбыллара тэриллэн үлэтин саҕалаабыта. 2015 с. эдэрдэр туспа «Дэгэрэн» диэн ансаамбыл буолбуттара. Бөлөх тэриллээбиттэн «Бэйбэрэбэ»

-19, «Дэгэрэнгэ» - 16, кылгас кэмнээх үөрэххэ 8 киһи, барыта 43 киһи урут-хойут дьарыктанан кэллилэр.

Салайааччы: Саха Республикатын культууратын үтүөлээх үлэһитэ Борисова Лидия Михайловна.

Староста: Саха Республикатын үөрэҕириитин туйгуна Ефимова Александра Дмитриевна.

2012 сылтан хомус куруһуогун «Бэйбэрэ» састааба:

1. Харайданова Антонина Романовна
2. Захарова Римма Захаровна
3. Колодезникова Ирина Романовна
4. Скрябина Александра Семеновна
5. Иванова Мария Анатольевна
6. Кондакова Розалия Петровна
7. Мексярова Клавдия Алексеевна
8. Ефимова Александра Дмитриевна
9. Ефимова Мария Романовна
10. Мондоева Анна Павловна
11. Шарина Екатерина Михайловна
12. Шаталина Грета Николаевна
13. Дьячкова Прасковья Гаврильевна
14. Степанова Дария Афанасьевна
15. Иванова Феодосия Владимировна
16. Захарова Марта Захаровна

«Дэгэрэнгэ» кыттааччылары:

1. Колодезников Андрей Николаевич
2. Захарова Вероника Семеновна
3. Федорова Алина Давыдовна
4. Протопопова Анастасия
5. Егорова Татьяна Васильевна
6. Мондоева Аня
7. Толстяков Дьулустан Афанасьевич
8. Тарабукина Татьяна Анисимовна
9. Говорова Людмила Егоровна
10. Тарасова Анастасия Егоровна
11. Скрябин Константин Александрович
12. Андреева Сусанна

13. Алексеева Екатерина Егоровна
14. Михайлова Степанида
15. Оготоева Ульяна

Кылгас бириэмэлээх курсу барбыттар:

1. Колодезникова Марина
2. Егорова Жанна
3. Софронова Надежда
4. Андросова Марьяна
5. Дьячкова Прасковья
6. Архангельской Айсен
7. Протопопова Зинаида

Ансаамбыллар солистара:

1. Колодезников Андрей Николаевич
2. Захарова Вероника Семеновна
3. Федорова Алина Давыдовна
4. Толстяков Дьулустаан
5. Егорова Татьяна Васильевна
6. Говорова Людмила Егоровна
7. Шаталина Грета Николаевна

Үлэ хайысхалара

Хомус Аан дойду норуоттарыгар түн былыргыттан киэнник тэнийбит, кинилэр төрүт дорҕооннорун бүгүнгү күнгү илдьэ кэлбит музыкальнай инструмена буолар. Саха музыкатын тэриллэрин классификациятыгар хомус бастакы миэстэлээбинэн аабыллар. Холобур, кыргызскай, башкирскай – үһүс, немецкэй - тохсус, американскай – уон үһүс миэстэбэ тураллар. Ол аата биһиги хомуспут төрүт дорҕоону - өбүгэ тулалыыр эйгэни музыка көмөтүнэн анаарытын, дууһатын иэйиитин, сүрэбин сылааһын илдьэ кэлбит биир баар суох инструмеммыт эбит. Ол иһин биһиги, аныгы үйэ хомусчуттара, хомус тардытын үгэстэригэр болҕомтолоохтук сыһыаннаһахтаахпыт уонна харыстыахтаахпыт.

Үгэни үйэтитэр сыал туруорунан үлэбитин тэрийэбит. Хомус

тардыытыгар үерэхпит салайааччыта Л. М. Борисова анал методикатыгар олобуран ытыллар («Методика обучения акустико-артикуляционным приемом игры на хомусе» Хандыга 2014 г.).

Биһиги фольклорнай бөлөхпүт айар үлэтин сүрүн хайысхата - норуот ырыаларын матыыбыгар айымныны туруоруу. Ол курдук, «Сайын», «Дэйбиир», «Һээ-дьэгэ», «Ат ырыата», «Оһуохай», «Һээдьэ», «Отчуттар ырыалара» диэн норуот ырыаларын матыыптарынан вариациялары, попурилары толоробут. Бу үгэс буолбут толоруу көрүнгэ умнууга хаалан эрэр. Ырыа тыла иһиллэрдии толоруу аныгы хомусчуттарга суоһун кэриэтэ.

Биллэн турар музыка олох хаамытын кытта тэннэ сайдар, уларыар сокуона буолан баран үгэс тардыы умнуллуо суохтаах, тэннэ тутуллуохтаах. Бастатан туран оһолорго. Оһо төрүт дорһоону таһаарар, өйдүүр буолбутун кэннэ аныгылыы тэтимнээх тардыыга киирэрэ сөптөөх. Оччоһо кини аныгылыы да тардыыга сахалыы тыыннаах буолуо.

Үксэ хомуһу санга тарда үерэнэр дьон кэлбиттэрин быһыытынан бастакы сылга уос, тыл, бэлэс артикуляциятыгар, тыыныыга уонна хрестоматийнай норуот ырыаларын ыллыырга уонна хомуска толорорго болһомтобутун уурбуһпунт. Сыыйа репертуарбытын кэнэтэн кэнсиэрдэргэ, куонкурустарга кыттар буолбуһпунт.

«Бэйбэрэ» ансаамбыл репертуара:

1. «Сайын» - норуот ырыатын тематыгар вариациялар.
2. «Оһуохай» - попури.
3. «Дэйбиир» - вариациялар.
4. «Үчүгэйиэн алааспар» - Христофор Максимов ырыатын тематыгар вариациялар.
5. «Татта үрэх үрдүгэр» - дьүһүйүү.
6. «Отчуттар ырыалара» - вариациялар, ырыалаах толоруу.
7. «Һээ-дьэгэ» - ырыалаах толоруу.

«Дэгэрэн» ансаамбыл репертуара:

1. «Сайын» - норуот ырыатыгар вариациялар.

2. «Оһуохай» - попури.
3. «Үчүгэйиэн алааспар»
4. «Дэйбиир» - норуот ырыатыгар вариациялар.
5. «Таатта үрэх үрдүгэр» - дьүһүйүү.
6. «Хотугу матыыптар» - эбээнниһи хээдьэ матыыба.
7. «Дэгэрэн» - ырыа матыыбынан.
8. «Дьөһөгөй» - норуот ырыатын матыыбынан.
9. «Кымыс ырыата» - хонсуо ырыа матыыбынан.
10. Дуэт толоруутугар вариациялар А.Колодезников, В.Захарова.
11. Соло - ансаамбыл солиһа Андрей Колодезников толоруутугар.
12. Соло - ансаамбыл солиһа Аня Мондоева толоруутугар

Үөрэхпит сүрүн ирдэбилэ «сыыйа тардыы» уонна «бэйбэрэ» ньымаларын баһылааһын, кылыһахтаан тардыы, хомуска айымньылары туруоруу уонна толоруу, норуот ырыаларын толоруу.
«Сыыйа тардыы» (Приложение №1)

Кылыһахтаах тардыы

Хомуска саха норуотун ырыалара, мелодиялара, ритимнэрэ оонньооллор. Норуот ырыата кылыһахтаах толорууларын быһыытынан кылыһах хомус музыкатыгар иһилиэхтээх, кини хомус музыкатын байытар кэккэ эрчиллиилэри бэлэс дорҕоонноругар, тыһыныга анаан оноробут.

Айымньы туруоруу

Ханнык баҕарар айымньы темалаах, ол теманы арыйарга сөп түбэхэр ис хоһоонноох буолуохтаах. Айымньы киириитэ, сүрүн ис хоһооно-кульминацията, түмүгэ тутуһуллар. Темаҕа сөп түбэхэр ырыа-тойук, мелодия, ритмнэр вариациялара - киэргэтиилэр, хомуска тардыы ньымалара таныллаллар.

«Бэйбэрэ»

Ансаамбылбытын бэйбэритэн тардыы аатынан ити ньыманы пропагандалыыр сыалтан сылтаан ааттаабыппыт.

Талааннаах киһи бэйэтэ туспа суоллаах - иистээх, буочардаах буолар. Саха АССР культууратын үтүөлээх үлэһитэ, «Үлэ Кыһыл Знамята» уордьан кавалера улуу хомусчут Л.Н.Турнин хомуска толорор айымньытын уонна бүтүүтүн түргэн тэтимнээх ритмнэр араас

варианнарын олус сатабыллаахтыг, киһи иһиттэр истэ олоруон курдук кутан-симэн күлүмэхтэтэн, күлүбүрэтэн тардыта кини толорооччу быһыытынан истиилин сүрүн уратыта буолар.

Бэйбэрий - тургэнник, кыарабаастык атыллаан хаамыы, сүүрүү. Ходить короткими, но быстрыми шагами, частить ногами, семенить...(Э.Пекарской тылдыта). Бэйбэритэн тардыга сыйан тардыы, хаастатыы, күөрэгэйдэнии ньымалара, охсуу арааһыттан «наар» уонна «хардары» охсуулар туттуллаллар.

Тэрээһиннэргэ, күөн-күрэстэргэ кыттыы.

Кэллэктиип бөһүөлэктэ, улууска буолар тэрээһиннэргэ - бырааһынныктарга, кэнсиэрдэргэ, куонкурустарга, гастролларга актыыбынайдык кыттар, тэрийсэр. Сыл аайы Хомус күнүн ытыгыны иилиир-сабалыыр. Ол курдук 2017 сыллаах Хомус күнүгэр улуустаабы аһаҕас «Хомуһум хомоһой хоһооно», диэн хомус конкурсун ыппыта, быйыл «Томпо улууһугар хомус сайдыта» диэн темаба улуустаабы НПК тэрийэн ыттар.

Ансаамбыллар араас таһымнаах куонкурустарга элбэхтик кыттан кэктэ ситиһиилэрдээхтэр. Ол курдук, «Бэйбэрэ» хомус ансаамбыла Чурапчы уонна Нам улууһугар Олонхо ыһахтарыгар хомус күөн күрэһигэр кыттан - лауреат уонна анал ааттары ылбыттара.

Л. Н. Турнин 100 сылыгар республикатаабы күөн-күрэскэ ансаамбыллар ортолоругар бастаан 1 истиэпэннээх лауреат аатын ылбыта.

2019 сыллаахха сайын Крым республикатыгар буолбут Норуоттар икки ардыларынаабы «Алтын Майдан» диэн фестивалга 3 истиэпэннээх лауреат буолбута.

«Дэгэрэн» Москваба ытыллыбыт «Гордость нации» фестивалга Гран-при хаһаайына. Республикаба ытыллар «Хомус кырдала» хомус күөн-күрэһин икки төгүллээх кыайылааба. Ансаамбыл солиһа Андрей Колодезников Л. Н Турнин 100 сылыгар республикатаабы күрэскэ сүрүн бириийи ылан аймахтар туруорбут бириистэринэн - убаһанан наһараадаламмыта.

Сынъалангы тэрийи.

Бөлөх иллээх, түмсүүлээх буолара анардас хомус тардытынан эрэ мунурдаммакка сынъалан кэми бииргэ атаарара көдүүстээх. «Ньургуһун күнэ», «Сардаана күнэ», сир астааһын, бырааһынныктарга араас тэрээһиннэри ытыты курдук үтүө үгэстэр олохсуйбуттара.

Куонкурустарга кытты. 7 сыллаах үлэ түмүгэ.

«Бэйбэрэ» ансаамбыл	2015	Кыйы. Региональнай хомус күөн күрэхэ	1 миэстэ
	2015	Чурапчы	3 ст. лауреат
	2017	Улуустаагы ыһыах. Фольклор фестиваала «Самаан сайыны үрүйдүбүһүң, күлүм күнү айхаллыабың!»	1 миэстэ
	2017	Л. Н Турнин 100 сылыгар аналлаах «Үтүө аата үйэлэргэ ааттаннын» хомуска күөн-күрэс	1 ст. лауреат
	2018	3-с улуустаагы «Хомуһум хомоһой хоһооно» күөн-күрэс	1 ст. лауреат
	2018	Улуустаагы ыһыах. Фольклор фестивала «Самаан сайыны үрүйдүбүһүң, күлүм күнү айхаллыабың»	1 миэстэ
	2019	Хаандыга бөһ. ыһыага «Самаан сайыны уруйдуобун». Норуот ырыатыгар күөн-күрэс	1 миэстэ
	2019	Нам улууһа. XIII Олонхо ыһыага	«Дьүрүскэн дорбоон» анал аат
	2019	«Алтын Майдан» норуоттар икки ардыларынаагы этно-фестиваль	3 ст лауреат
«Дэгэрэн»	2015	Республикатаагы ыччат ыһыага	3 миэстэ
	2015	«Хомус кырдала» норуоттар икки ардыларынаагы этническэй фестиваль	1 миэстэ
	2016	«Гордость нации» норуоттар икки ардыларынаагы фестиваль	Гран-при
	2017	Л. Н Турнин 100 сылыгар аналлаах «Үтүө аата үйэлэргэ ааттаннын» хомуска күөн-күрэс	3 ст лауреат
Солист Андрей Колодезников	2017	Л. Н Турнин 100 сылыгар аналлаах «Үтүө аата үйэлэргэ ааттаннын» хомуска күөн-күрэс	Аймактар бириистэрэ - убаһа
Солист	2017	Л. Н. Турнин 100 сылыгар аналлаах «Үтүө	2 ст. лауреат

Дьулустан Толстяков		аата үйэлэргэ ааттаннын» хомуска күөн-күрэс	
	2018	«Хомус кырдала» региональной күөн-күрэс	1ст лауреат
Дуэт		3-с улуустаабы «Хомуһум хомоһой хоһооно» күөн-күрэс	Гран-при
Солистка Татьяна Егоровна	2018	«Хомуһум хомоһой хоһооно» улуустаабы күөн-күрэс	Дипломант
	2019	«Самаан сайыны уруйдуобун, күлүм күнү айхаллыабын» улуустаабы ыһыах фольклор фестивала	2 ст лауреат
	2019	«Бриллиантовые нотки» норуоттар икки ардыларынаабы фестиваль	Гран-при
Солистка Аня Мондоева	2019	«Бриллиантовые нотки» норуоттар икки ардыларынаабы фестиваль	1ст лауреат
	2019	«Сардангалаах татыыктар» Л. Н Турнинна аналлаах Илин энэр улуустар икки ардыларыгар ытыллар оһолорго аналлаах 3-с фольклорнай фестиваль	Бастын аат 2-с үрдэлэ

Үлэ уопутун тарбатыы (Маастар кылаастар)

Борисова Л.М	2013	Хомуска үгэс буолбут тардыы	Таатта Харбалаах	Оскуола оһолоро, салайааччылар
		Хомуска үгэс буолбут тардыы	Уус Алдан, Бэдьимэ	Оскуола оһолоро, салайааччылар
	2014	Хомуска үгэс буолбут тардыы	Томпо, Мэнэ-Алдан	Искусство оскуолатын оһолоро, салайааччылар

	2015	«Бэйбэрэ» ньыма	Томпо Кириэс- Халдыайы	Искусство оскуолатын оџолоро, салайааччылар
	2015	«Турнинны тардыы»	Таатта Ытык-Куөл	Оџолор, улахан дьон, салайааччылар
	2016	Лука Турнин уонна тэтим тардыы ньымата: ааптарыскай маастар-кылаас	Дьокүүскай куорат	Устудьуоннар, салайааччылар
	2016	Турнинны тардыы «Бэйбэрэ» ньыма	Таатта, Ытык Күөл	Улахан дьон
	2016	Лука Турнин уонна тэтим тардыы ньымата	Дьокуускай куорат	АГИТИ студеннара
	2016	«Турнин утума» оџолор сайынны лааџырдарыгар үлэ	Таатта, Чычымах	Оскуола оџолоро
	2016	Лука Турнин хомуска тардар ньымалара. Маастар кылаас	Дьокуускай куорат	Респ.творческой лабаратория истээччилэрэ
	2016	Лука Турнин 100 сылыгар аналлаах телевизионнай биэриигэ кыттыы	Дьокуускай куорат	
	2017	Маастар-кылаас «Хомус тардыытын ньымалара»	Дьокуускай куорат	Респ. семинар кыттыылаахтара
	2017	Хомус тардыытыгар үөрэтэр маастар-кылаас	Монголия Улан -Батор	Оскуола оџолоро
	2017	Айымны туруоруу	Томпо Кириэс- Халдыайы	Улахан дьон
	2017	Үгэс буолбут тардыы ньымалара	Томпо, Сайды	Улахан дьон

	2018	Үлэ уопутуттан иһитиннэри	Хангалас, Покровской к.	Салайааччылар
--	------	---------------------------	-------------------------------	---------------

2013 сылтан саҕалаан уопсайа 16 маастар кылаастар Уус-Алданна, Дьокуускайга, Тааттаҕа, Томпоҕо ытыллыбыттара. Ордук чуолаан Таатта улууһугар Улуу хомусчут Лука Николаевич Турнин 100 сылын туолар үбүлүөйүгэр бэлэмнэнэр сыаллаах тэриллит Турнин оскуолатын иһинэн кини авторскай истиилин сөргүтэр, үөрэтэр соруқтаах үөрэхтэр ытыллыбыттара. «Лука Турнин уонна тэтим тардыы» диэн методическай пособие бэчээттэммитэ. Ол түмүгэр Лука Турнин истиилигэр майгыннатын тардааччы элбээн эрэр.

Чычымахха үс сайын устата «Турнин утума» лаабыр аһыллан үлэлээн элбэх оҕо турнинны тардыыга уһуйуллубуттара. Салайааччы Л. П. Ефремова. 2018 с. Хаандыгаҕа уонна Тааттаҕа буолбут улуус күөн күрэһигэр ити лаабыр иитиллээччитэ Лилия Кычкина Гран-при аатын ылбыта. Быйыл сэттинньигэ Майаҕа буолбут республикатааҕы фольклор күөн күрэһигэр өссө биир оҕобут, Валерия Архангельская Гран-при ааты ылары ситистэ. Үбүлүөй чэрчитинэн хомус киинигэр авторскай мастер-кылаас, телевидение биэриитигэр, саха театрыгар үбүлүөй тэрээһинигэр кытты тэриллэн ытыллыбыттара.

«Обучение акустико-артикуляционным приемам игры на хомусе» үгүс сыллаах үлэ опытын түмэн 2014 с. методическай пособие тахсыбыта. Биһиэхэ, республикаҕа атыыга барбытыттан көрдөххө элбэх салайааччы туттар. 2015 сыллаахха Лидия Борисова «Хомуһум хомоҕой хоһооно» диэн, авторскай аудио дискэтэ тахсыбыта.

Методическай үлэ бэчээккэ

Борисова Л.М.	2014	“Методика обучения акустико-артикуляционным приемам игры на хомусе”	п. Хандыга
	2015	Дискэ «Хомуһум хомоҕой хоһооно»	п. Хандыга
	2016	Лука Турнин уонна тэтим тардыы ньымата	с. Ытык-Кюель

Түмүк

Биллэн турар, фольклор сайдыыта тохтоон хаалбат, олобу кытта тэнгэ баран иһэр. Үйэ үйэ ирдэбилэ уларыа турар. Былыр балабан иһигэр көмүлүөк иннигэр соботобун дуу, абыах киһи истэригэр дуу тардар буоллахтарына билинни хомусчуттар киэн, сүүһүнэн тыһынчанан киһи истэр уорабайыгар кэнсиэрдэргэ кытталлар. Ону ол диэбэеккэ музыкабыт сүнньэ, өбүгэлэрбит элбэх үйэлэр усталаах туораларыгар айан хаалларбыт ийэ дорҕоонноро суураллан, симэлийэн хаалыа суохтаах. Бэйэбит ырыабыт-тойукпут майгытын хомуспут музыкатыгар илдьэ сылдьарбыт омукпут тыһынын илдьэ сылдьарбытын кэрэхэлиир. «Бэйбэрэ» уонна «Дэгэрэн» хомус ансамбыллара бүгүммү күннээхтэн туора туран хаалбаккалар үгэскэ харыстабыллаахтык сыһыаннаһарга болҕомтону уурарга ыныраллар, сахалы тыһыннаах хомуска толорууну пропагандалыыллар.